

NAZIM SİNAN ODABAŞI

İlk ve ortaöğrenimini TED Ankara Koleji'nde tamamladı. Hukuk lisans derecesini Marmara Üniversitesi'nden, İnsan Hakları Hukuku alanında yüksek lisans ve Kamu Hukuku alanında doktora derecelerini İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden aldı. Uzun yıllar, İstanbul'da düzenlenen film ve müzik festivallerinde mihmandar, çevirmen, söyleşi moderatörü ve koordinatör olarak çalıştı, bir süre spor spikerliği yaptı ve çeşitli medya organlarında sporun kültürel, politik ve ekonomik bağlamları üzerine yazılar kaleme aldı. Halen Altınbaş Üniversitesi'nde Milletlerarası Kamu Hukuku kürsüsünde görev yapmaktadır. Yayınları arasında "Sosyalist Küba'da Haklar Üzerine Notlar", (*Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri II* içinde, ed. Y. Bürkev vd., İstanbul: Nota Bene, 2011) sayılabilir. *Bolivya Anayasası: Hukuk, Demokrasi, Özerklik*'in editörlerindedir (F. Özlüer, I. Özkaya Özlüer, ve T. Şirin'le birlikte, Ankara: Phoenix, 2013). Mike O'Mahony'nin yazdığı *Sergey Ayzenştayn*'ı (İstanbul: Runik Kitap, 2021) Türkçeye çevirmiştir.

NAZIM SİNAN ODABAŞI
**KUZZEY-GÜNEY ÇELİŞKİLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK EKSENİNDE
GELİŞME HAKKI**

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 699
HUKUK 36

ISBN: 978-605-399-592-0

1. BASKI İSTANBUL, EKİM 2022

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ

YAZIŞMA ADRESİ: HACIAHMET MAHALLESİ, PİR HÜSAMETTİN SOKAK, No:20, 34440, BEYOĞLU / İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 51672

www.bilgiyay.com

E-POSTA yayin@bilgiyay.com

DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN SİLA ARLI

DİZGİ, UYGULAMA VE KAPAK GÖRKEM DİDEM ÖZTUNCER

DİZİN GÖRKEM DİDEM ÖZTUNCER

BASKI VE CİLT İHLAS GAZETECİLİK A.Ş. MERKEZ MAH. 29 EKİM CAD.

İHLAS PLAZA No:11 A/41 BAHÇELİEVLER, İSTANBUL TEL: +90 212 454 30 00 • SERTİFİKA No: 45589

İSTANBUL BİLGİ UNIVERSITY LIBRARY CATALOGING-IN-PUBLICATION DATA

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ KATALOGLAMA BÖLÜMÜ TARAFINDAN KATALOGLANMIŞTIR.

Names: Odabaşı, Nazim Sinan, author.

Title: Kuzey-Güney çelişkileri ve sürdürülebilirlik ekseninde gelişme hakkı / Nazim Sinan Odabaşı.

Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022. | Includes bibliographical references and index.

Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 699. Hukuk; 36.

Identifiers: ISBN: 9786053995920 (paperback)

Subjects: LCSH: Sustainable development. | Sustainable development --Law and legislation. | Right to development. | Sustainable development --Government policy. | Sustainable development --International cooperation. | Law and economic development. | Environmental policy --Economic aspects. | International economic relations. | Economic development. | Human rights. | European Union countries --Foreign economic relations --Developing countries. | Developing countries --Foreign economic relations --European Union countries. | Globalization --Economic aspects.

Classification: LCC: K3585 .O33 2022

NAZIM SİNAN ODABAŞI
KUZAY-GÜNEY ÇELİŞKİLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK EKSENİNDE
GELİŞME HAKKI

İçindekiler

ix Kısaltmalar

xi Teşekkür

1 Giriş

7 BİRİNCİ BÖLÜM Gelişme Hakkı: Tarihsel Süreç, Teorik Yaklaşımlar ve Normatif Kaynaklar

7 Gelişme mi, Kalkınma mı?

9 Gelişme Hakkı Bildirisi'nin Doğduğu Tarihsel Konjonktür

11 İnsan Hakları ve Ekonomik Gelişme Temalı Konferanslar ve Bildiriler

17 İnsan Hakları Temelinde Yaklaşımlar

19 Uluslararası İnsan Hakları Çerçevesinin İfade Edilmesi: Bütüncül Yaklaşım

20 İnsan Yeterliliklerinin Arttırılması ve Güçlendirme

21 Hesap Verebilirlik

23 Katılımcılık

23 Ayrımcılık Yasası ve Hassas Gruplar

26 Gelişme Hakkının Özellikleri

26 Gelişme Hakkı Bildirisi'nin Niteliği

28 Gelişme Hakkının İçeriği

30 Özneler ve Sorumluluk Sahipleri

31 Devletlerin Ulusal Düzeydeki Sorumlulukları

33 Devletlerin Uluslararası Sorumlulukları

35 Hak Öznesi olarak Halk(lar)

37 1986 Bildirisine Yöneltilen Eleştiriler ve Gelişme Hakkına Dönük Şüpheli Yaklaşımlar

37 Gelişme, İnsan Hakkı Olarak Tanımlanmaya Elverişli midir?

38 Gruplar İnsan Haklarının Özneleri Olabilir mi?

40 1986 Bildirisi'nin İçeriği Ne Kadar Değerlidir?

41 Gelişme Hakkı Uluslararası Alanı Aşabilmiş midir?

42 Devletlere Gelişme Hakkı Tanınabilir mi?

45 Gelişme Hakkı Dava Edilebilir mi?

50 İnsan Merkezli Gelişmeye İtirazlar

- 52 Gelişme Hakkının Katma Değeri
- 55 Gelişme Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği
- 57 Gelişme Hakkı ve Kendi Kaderini Tayin Hakkı İlişkisi
- 59 Anayasalarda Gelişme Hakkı ve Sürdürülebilir Gelişme
 - 60 Afrika Anayasalarında Gelişme Hakkı
 - 63 Latin Amerika Anayasalarında Gelişme Hakkının İzleri
 - 64 Yerli Halkların Hakları
 - 65 Doğanın Hakları
 - 66 Diğer Ulusal Yargı Çevrelerinde Doğanın Hak Sahipliği Örnekleri
 - 70 Anayasalarda Sürdürülebilir Gelişme
 - 73 Çin'in Gelişme Hakkı Anlayışı
- 74 Çalışma Grubu'nda Sözleşme Hazırlıkları ve Tartışılan Konular
 - 75 Devletler Arasındaki Görüş Ayrılıkları
 - 79 Çalışma Grubundaki Tıkanıklığın Aşılması için Olası Yaklaşımlar
 - 81 Gelişme Hakkına Yasal Statü için Sözleşme Dışı Alternatifler
- 86 Sürdürülebilir Gelişme Üzerine Bazı Kavramsal Notlar
 - 86 Uluslararası Hukukta Sürdürülebilir Gelişme Yorumları
 - 89 Kuşaklararası Adalet İlkesi

93 İKİNCİ BÖLÜM Sürdürülebilir Gelişme, Uluslararası Kuruluşlar ve İklim Değişikliği

- 93 Binyıl Hedefleri'nden 2030 Ajandası'na
 - 93 Binyıl Gelişme Hedeflerinin Bilançosu
 - 99 Devletlerin Sürdürülebilir Gelişme Hedeflerinde Ortaklaşması
 - 103 Sürdürülebilir Gelişme Hedeflerinin Eleştirel Değerlendirmesi
- 106 Gelişmekte olan Ülkeler Açısından Uluslararası Ekonomi Kuruluşları
 - 107 Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Ticarete Eşitsizlikler
 - 107 Gelişmekte olan Ülkelerin DTÖ İşleyişine Katılımı

- 109** Eşit Olmayanlar Arasında Serbest Ticaret
- 111** DTÖ’de Gelişmekte Olan Ülkelerin Adaptasyonu
- 115** Anlaşmazlıkların Halli Sisteminden Doğan Zorluklar
- 118** Uluslararası Finans Kuruluşlarında Temsiliyet ve Diğer Sorunlar
 - 119** Dünya Bankası ve Politik Seçicilik
 - 120** Dünya Bankası ve IMF’de Karar Alma Süreçlerine Katılım
 - 121** Dünya Bankası ve İnsan Hakları: Teftiş Paneli
 - 128** Ekonomik Krizlerde IMF’nin Etkileri
 - 131** Uluslararası Ekonomi Kuruluşlarında Reform Sorunsalı
- 136** Resmi Gelişme Yardımı Yükümlülüğü
 - 137** RGY Kapsamındaki Yardımlar
 - 139** RGY Hedefini Yerine Getiren ve Getirmeyen Ülkeler
- 142** Gelişme Hakkının Önünde Özel Bir Engel: Ekonomik Yaptırımlar
 - 143** Uluslararası Hukukta İçişlerine Müdahale Yasağı
 - 144** Tek Taraflı Ekonomik Yaptırımların Yasallığı
 - 150** Ekonomik Yaptırımların İnsan Haklarına Etkileri
- 154** Gelişme ve İklim Adaleti İlişkisi
 - 155** Bilimsel Uzlaşma ve Şüpheli Yaklaşımlar
 - 156** Uluslararası Zirvelerin Sonuçları
 - 158** Devletlerin Ortak Ancak Farklılaşan Sorumlulukları
 - 160** Devletlerin Sorumluluklarına İlişkin Yargı Yorumları
- 165 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Gelişme Sürecinde Parçalı Uygulamalar**
 - 166** Sürdürülebilir Gelişme İçin “İyi Uygulamalar”
 - 166** Tanım, Aktörler, Ölçekler, Nitelikler
 - 169** Gelişme Hakkı Açısından İyi Uygulamaların Anlamı
 - 175** Yoksulluğun Azaltılması ve Kadınların Güçlendirilmesi İçin “Mikro” Çözümler
 - 175** Mikro Kredi Şemalarının İşleyişi ve Niteliği
 - 177** Aşırı Yoksulluğun Azaltılması: Bangladeş ve Diğer Örnekler
 - 180** Borçlanmayla Gelişme Sorunsalı
 - 184** Mikro Kredilerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Etkisi

- 189** Sürdürülebilir Tarımsal Üretim ve Tüketim İçin Kolektif Girişimler
- 190** 21. Yüzyılda Endüstriyel Tarımın Sakıncaları
- 191** Kooperatiflerin Dönüşümü ve Güncelliđi
- 193** Sürdürülebilirlik İçin Kısa Tedarik Zincirleri
- 199** Geleneksel Kolektif Yaşam Tarzı Olarak “Buen Vivir”
- 203** Sonuç
- 217** Kaynakça
- 233** Anayasalar ve Diğer Resmi Belgeler
- 237** Dizin

Kısaltmalar

ACHPR	African Commission on Human and Peoples' Rights
AHO	Anlaşmazlıkların Halli Organı
BGH	Binyıl Gelişme Hedefleri
BK	Birleşik Krallık
BMKP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
COMECON	Council for Mutual Economic Assistance
CONAIE	Confederación de Nacionalidades Indígenas (Ekuador)
DB	Dünya Bankası
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EBA	Everything But Arms
ESKHS	Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
FAO	Food and Agriculture Organisation of the United Nations
G 7	Group of 7
G 20	Group of 20
G 77	Group of 77
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GDI	Gender Development Index
GDO	Genetiği Değiştirilmiş Organizma
GNI	Gross National Income
GSP	Generalised System of Preferences
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
HRC	Human Rights Council
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development
ICA	International Cooperative Alliance
ILO	International Labour Organisation
IMF	International Monetary Fund
IPCC	Inter-governmental Panel on Climate Change
İGE	İnsani Gelişme Endeksi

MSHS	Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi
NAFTA	North American Free Trade Agreement
OECD	Organisation for Economic Co-Operation and Development
ONE	Oficina Nacional de Estadística y Enformación
para.	Paragraf
RGY	Resmi Gelişme Yardımı
SGH	Sürdürülebilir Gelişme Hedefleri
TRIPS	The Agreement on Trade Related Aspects of Property Rights
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
UNDP	United Nations Development Programme
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation
UNGA	United Nations General Assembly
USAID	United States Agency for International Development
YUED	Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen
YUP	Yapısal Uyum Programları

Teşekkür

Elinizdeki kitabın temelini, İstanbul Bilgi Üniversitesi Kamu Hukuku Doktora Programı bünyesinde hazırladığım tez çalışması oluşturmaktadır. Bu çalışmanın hazırlanması sırasında desteklerini gördüğüm insanlara teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Öncelikle, oldukça kısıtlı bir zaman aralığında danışmanlığımı üstlenen ve hiçbir konuda desteğini esirgemeyen Dr. Öğretim Üyesi Gökçe Çataloluk'a şükranlarımı sunarım.

Tez izleme komitesi üyeleri Dr. Öğretim Üyesi İdil Işıl Gül'ün titiz yaklaşımı ve Dr. Öğretim Üyesi Şadan İnan Rüma'nın yaratıcı önerilerinden ziyadesiyle yararlandığımı söylemek isterim. Tezimin savunma jürisinde yer alan Prof. Dr. Filiz Zabcı ve Doç. Dr. Birden Güngören Bulgan'a, getirdikleri eleştirel bakış ve yaptıkları öneriler için teşekkür ederim. Ayrıca, gerek doktora programına başvuru sırasında gerekse bir "hukukçu" için pek de alışıldık olmayan bir araştırma konusunu seçmemde beni teşvik eden Prof. Dr. Turgut Tarhanlı'ya da teşekkürlerimi iletirim. Yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin başı sıkıştığında hemen yardıma koşan Melda Otara'ya ise özel bir teşekkür borçluyum. Belki de her araştırma için başlıca koşul olan gerekli yazılı ve çevrimiçi kaynaklara erişimi sağlayan İstanbul Bilgi Üniversitesi kütüphanelerine ve başta Merve Dirken olmak üzere, her zaman yardımcı ve güler yüzlü Latif Mutlu Kütüphanesi çalışanlarına da şükranlarımı sunarım.

Bir teşekkürü de, literatür önerileriyle çalışmamın zenginleşmesine katkıda bulunan ve ihtiyaç duyduğum anlarda motivasyonumu tazelememe yardımcı olan Doç. Dr. Tolga Şirin'e iletmek isterim.

Bu çalışmamı, bilimle, kültürle ve sanatla ilgilenmemi her zaman destekleyen annem Seyhan Odabaşı, ablam Dr. Zeynep Aslı Odabaşı Kırılı ve babam Mesut Odabaşı'ya ithaf ederim.

Giriş

Bu çalışma, iktisadi kalkınmadan sürdürülebilir gelişmeye dönüşen, ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi boyutları olan gelişme bağlamının, bireyler ve gruplara insan hakkı olarak tanınmasının güncel anlamını, uluslararası ilişkileri giderek daha fazla biçimlendirmeye başlayan, gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler ya da bir başka deyişle Kuzey-Güney arasındaki çelişkilerin ve sürdürülebilirlik kavramının ekseninde araştırmaktadır.

Günümüzde kalkınma ya da gelişme terimleri, neredeyse yalnızca sürdürülebilirlik sıfatıyla birlikte kullanılmaktadır. Açlıgın ve aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılması, yakın bir gelecekte 9 milyara ulaşacak olan insanlık ailesinin her bir üyesinin ayrımcılığa uğramaksızın, sosyal ve kültürel aidiyetini koruyarak ekonomik ve sosyal yaşama katılabilmesi, çevresel bozulmanın düzeltilmesi, küresel ısınmanın hızının kesilerek iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin önlenmesi gibi oldukça çetrefilli birçok mesele, en azından söylem bazında, sürdürülebilirlik ilkesine uygun olarak ele alınmaktadır.

Gelişme aynı zamanda, bireyler ve halklar için bir insan hakkıdır. Bununla birlikte 1986 yılında bir BM Genel Kurulu toplantısında ilan edilen Gelişme Hakkı Bildirisi, araştırmacılar, yasaları yapanlar ve uygulayanlar, hatta insan hakları savunucuları açısından, eski cazibesini taşımamaktadır. Bununla birlikte uluslararası toplumun, Sürdürülebilir Gelişme Hedefleri'ni 2030 yılına kadar gerçekleştirme sözünü vermiş olması, gelişme hakkının sürdürülebilirlik bağlamında yeniden ele alınmasını anlamlı kılmaktadır. Bu araştırma, günümüzden farklı bir uluslararası ekonomik ve politik atmosferde

ferde ortaya çıkan gelişme hakkının, küresel ekonomi ve siyasette değişen güç dengeleri ve buna bağlı olarak ülkeler arasındaki gerginlikler, ekonomik istikrarsızlıklar, bir türlü bitirilemeyen yoksulluk sorunu ve iklim değişikliği gibi kronik hale gelmiş birçok meselenin çözümünde ilerleme sağlanmasında, aydınlatıcı, yol gösterici bir işlevi olabileceğini ve bu işlevin, gelişme hakkının iki özgün niteliğinin öne çıkarılmasıyla değer kazanabileceğini iddia etmektedir. Bu iki nitelik, uluslararası ekonomik düzenin eşitlikçi ve adil bir yapıya kavuşturulması ve bireyler ve halkların, gelişme sürecine aktif katılımlarının sağlanmasıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde, konunun tarihsel, teorik, normatif boyutları ele alınmaktadır. Bu bölümün ikinci ayrımında, 1986 Bildirisi'ne kadar olan ve insan hakları ile gelişme kavramının ilişkisini şekillendiren tarihi akış özetlenmektedir. Üçüncü ayrımında, gelişme hakkı ile arasında bazı nüanslar bulunan ve gelişmeye insan hakları temelinde yaklaşımlar olarak kategorize edilen literatür değerlendirilmiştir. Dördüncü ayrım, hakkın içeriği, özneleri, hakkın getirdiği yükümlülükler gibi başlıkların yer aldığı klasik hak incelemesine ayrılmıştır. Beşinci ayrımında, gelişme hakkı ve 1986 Bildirisi'ne getirilen eleştiriler derlenmekte, altıncı ayrımdaysa bu eleştirilere rağmen gelişmenin hak olarak kabul edilmesinin değerine işaret edilmektedir. Yedinci ve sekizinci ayrımlarda gelişme hakkının, insan hakları açısından temel önemde olan iki alan, toplumsal cinsiyet ve self-determinasyon hakkıyla arasındaki ilişkinin üzerinde durulmaktadır. Dokuzuncu ayrımında, gelişme hakkı ve sürdürülebilir gelişme üzerine anayasal düzenlemeler ve bu kavramlara ilişkin ulusal yargı çevrelerinde geliştirilen yorumların yardımıyla, gelişme hakkının somutlaştırılması ve daha iyi anlaşılması için çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır. Onuncu ayrımında ise, BM kurullarındaki çalışmalarında tıkanıklığa yol açan, devletler arasındaki görüş ayrılıklarının nasıl aşılabileceğine dair öneriler sunulacaktır. Birinci bölümün son alt başlığı olan on birinci ayrım ise, uluslararası hukukta gelişme hakkına kıyasla çok daha fazla yer bulmuş olan sürdürülebilir gelişme üzerine yargı yorumları ve bu bağlamın temelinde yer alan kuşaklararası adalet ilkesi üzerine notlara ayrılmış olup, ikinci bölüm ile köprü niteliğindedir.

İkinci bölümde, gelişme hakkının bu çalışmada öne çıkartılan iki niteliğinden ilki olan, uluslararası ekonomik düzenin eşitlikçi ve adil bir yapıya kavuşturulması idealinin sunduğu perspektiften, uluslararası ekonomi ve siyasetin kurumsal yapısı, işleyişi ve reform önerileri değerlendirilmektedir.

Birinci ayırmıda, 2030 Ajandası'nın öncülü olan Binyıl Hedefleri döneminin sonundaki küresel göstergeler ışığında, bu sürecin ne kadar başarıyla yürütüldüğü analiz edilmektedir. Binyıl hedefleri nasıl sonuçlanmış olursa olsun, çok daha kapsamlı bir çerçeve oluşturan 2030 Ajandası üzerinde tüm devletlerin anlaşmaya varmış olması önemli bir gelişmedir. Ne var ki, bu anlaşmanın somut getirileri irdelenmelidir. Bu özellikle, ikinci bölümün ikinci ayırımında ele alınan, gelişmekte olan ülkeler açısından uluslararası ekonomi kuruluşlarının yapısı ve işleyişindeki sorunlu alanlar göz önünde tutularak yapılmalıdır. Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlarla gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkideki ortak sorunun, bu kuruluşların yönetiminde gelişmekte olan ülkelerin oldukça eksik biçimde temsil edilmesi olduğu görülmektedir. DTÖ'nün yapısı ve işleyişi, gelişmekte olan ülkelerin karar alma süreçlerine katılmasının, kendi çıkarlarını korumasının ve itirazlarını ileri sürmesinin önünde birçok engelin bulunduğu bir yarış parkurunu andırmaktadır. İki Bretton Woods kuruluşundan IMF ile gelişmekte olan ülkelerin ilişkisi, gelişmekte olan ülkeler açısından özellikle kriz zamanlarına dair acı hatıralarla doludur. Diğeri olan Dünya Bankası, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve gelişme sürecinin tamamlanması hedeflerini taşımasıyla, gelişmekte olan ülkelere daha yakın gözükken bir kurum olmakla birlikte, bu doğrultudaki uygulamalarının gerçekçiliği ve etkinliği tartışmalıdır.

Gelişmekte olan devletlerin, gelişme hakkının yasal bağlayıcılığı olan bir standarda kavuşturulması için çaba harcamasının başta gelen bir nedeni, bu hakkın ülkelerin kendi gelişme modellerini, ekonomik ve sosyal politikalarını serbestçe belirleyebilmesini de içermesidir. Ancak güçlü devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdikleri dış müdahaleler, birçok defa bir ülkenin kendi gelişme yolunu çizebilmesini engellemiş ya da sekete uğratmıştır. İkinci bölümün üçüncü ayırımında, bu dış müdahalelerin daha dolaylı ve özel bir yöntemi olarak, ekonomik yaptırımların yasallığı ve bunların gelişmekte olan ülkelere yarattığı çok katmanlı sorunlar ele alınmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler açısından bir diğer özel ve zorlayıcı mesele, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve gelişme sürecinin tamamlanması hedeflerinin, iklim değişikliğiyle mücadele ekseninde sürdürülebilmesidir. İkinci bölümün dördüncü ayırımında, buradaki paradoks incelenecektir. Bu paradoks, gelişmekte olan ülkelerin, iklim değişikliğine yol açan insan faaliyet-

lerinde en az pay sahibi olup, ortaya çıkan olumsuz sonuçlardan en çok etkilenen ülkeler arasında yer almasıdır. İklim adaleti açısından yerleşiklik kazandığı söylenebilecek, ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi, bu çelişkili duruma sunulan bir çözüm yoludur. Bu ilkeye göre, çevreye zararlı üretim ve tüketim biçimlerinden vazgeçilmesi ve küresel ısınmanın başlıca nedeni olan karbon salımlarının küresel çapta artırılmaması gibi somut başlıklarda yükü, ağırlıklı olarak gelişmiş ülkeler çekmelidir. Ne var ki küresel ekonominin lideri konumundaki güçlü devletlerin ve şirketlerin, ekonomik faaliyetler ve yatırımlar için stratejik kararları kısa vadede yüksek kârlar elde edilmesi amacıyla aldıkları bir küresel ekonomik atmosferde, bu aktörlerin, gelişmekte olan ülkelerin ya da tüm ülkelerin gelecek nesillerinin ihtiyaçlarını tehlikeye atmayan projeksiyonlara yönelmesi her zaman mümkün olmamaktadır. ABD'nin, her ne kadar yönetim değişimi sonrası bu karardan geri dönmüş olsa da, Paris 2015 Anlaşması'ndan çekildiğini açıklaması gibi bazı gelişmeler de, küresel elitlerin zihinlerinde böylesi bir dönüşümün kendiliğinden gerçekleşmeyeceği düşüncesini beslemektedir. Bu nedenle, uluslararası toplumun bu hayati gündeminde, küresel düzeyde toplumsal ya da kurumsal baskının oluşmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu açıdan son yıllarda, gelişmiş ülkelerin kamuoyunda bu yönde seslerin daha çok duyulmaya başlandığının gözlemlenmesi umut vericidir. Bu gelişme bazı durumlarda, gelişmiş devletlerin iklim değişikliği konusundaki uluslararası sorumluluklarının kendi ülkelerindeki mahkeme kararlarına konu olmasını ve hatta, bu sorumluluklara uygun düşmeyen endüstriyel projelerin iptal edilmesini sağlamaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki kamuoyunun, küresel etkide bulunabilecek hükümetleri üzerine uygulayacağı baskının dönüştürücü gücünün daha yüksek olduğu ortadadır.

Normatif çerçeve ve kavramsal tartışmaların ağırlıkta olduğu birinci ve uluslararası ekonomik sistemin kurumlarıyla devletlerin uluslararası sorumluluklarının değerlendirildiği ikinci bölümden sonra, üçüncü bölümde çalışmanın odağı, değişen ölçeklerde yürütülen gelişme temalı projeler ve uygulamaların, gelişme hakkı açısından anlamına kayacaktır. Planlama ve devletin yönetici rolü gibi unsurları da içeren makro ekonomi politikalarının büyük ölçüde terk edilmiş olması, ekonomik ve sosyal gelişme politikalarının yürütülmesinde önemli bir boşluğun oluşmasına neden olmuştur. Bu boşluk, hükümetlerin oluşturdukları stratejik planlarsa, mekân, zaman ve içerik açısından çok daha küçük ölçekli, özel, kurumsal, sektörel veya

kolektif nitelik taşıyan girişimlere dayanan projeler ve uygulamaları öne çıkartmıştır. Üçüncü bölümde bu proje ve uygulamalar, yaratıcıları ve yürütücüleri bakımından ayrımlara tabi tutularak incelenecektir. Bunlar, hükümet-özel sektör ortaklıklarıyla geliştirilen ve uluslararası kuruluşların “iyi uygulamalar” tabiriyle teşvik ettiği projeler; bir bilim insanının girişimiyle oluşmuş ancak günümüzde kendine ait bir özel sektöre dönüşmüş mikro kredi uygulamaları; bireyler ve toplulukların kendi deneyim ve birikimlerine dayanarak özellikle tarımsal üretim ve tüketimde belirli bir alan açmış olan kolektif pratiklerdir.

Bu noktada temel soru, küçük ya da orta ölçeklerde ve kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplumun değişen düzeylerde sorumluluklar üstlendikleri projeler ve diğer çalışmaların, uluslararası ekonomi ve siyasetin güncel ikliminde ne denli etkin, yararlı ve yol açıcı olabileceğidir. Birinci ayrımda, uluslararası kuruluşlarca “iyi uygulamalar” olarak nitelendirilen, insan hakları ve çevrenin korunması üzerine kabul edilmiş uluslararası standartları gözeterek ve başka koşullarda başkaları tarafından da uygulanmaya elverişli projelerin, gelişme sürecinin küresel ölçekte tamamlanmasına ne kadar etki edebileceği değerlendirilecektir. İş dünyasından ödünç alınan, “good practice” ya da “best practice” gibi kavramlarla ifade edilen bu uygulamalar genellikle kamu-özel ortaklıklarıyla, uluslararası kuruluşların sunduğu teknik ve zaman zaman finansal destekle ve uygulandığı yerel bölgede yaşayan insanların değişen düzeylerdeki katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Bu pratikler, uygulandıkları yerelliklerdeki toplulukların yaşam standartlarının yükseltilmesine olumlu katkılar sunmaktadır. Bununla birlikte iyi uygulamaların, 2030 Ajandası hedeflerinin gerçekleştirilmesine sunacağı katkıların mütevazılığı sınırlandırmada dahilinde kalabileceği de unutulmamalıdır. Gelişme sürecinin finansmanında makro ölçekteki kamusal politikaların, yoksulluğu ortadan kaldırmada yetersiz kalması nedeniyle geliştirilen mikro kredi uygulamaları, ikinci ayrımanın konusunu oluşturacaktır. Mikro kredi uygulamalarıysa, en yoksulların ve özellikle gelişme sürecinden dışlanmış yoksul kadınların yaşamsal ihtiyaçlarını, kendi faaliyetlerinin ekonomik karşılığını alarak karşılayabilmesini vaat etmektedir. Buna rağmen, gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere, toplumsal cinsiyet eşitliği idealine yaklaşıldığını söylemek mümkün değildir. Kadınlar dünyanın her yerinde, erkeklerle eşit ücret alamamak, istihdam ve emek süreçlerinde ayrımcılığa uğramak gibi ekonomik ve sosyal haklarının kullanımında, değişen oranlarda sorunlar ya-

şamaktadır. Yasal haklarda eşitliğin sağlanamadığı bazı ülkelerdeyse bu sorunlar katmerlenmektedir. Bu ve başka insan hakları sorunlarının, varlığını güçlü biçimde hissettirdiği ülkelerde, artık belirli bir geçmişi bulunan mikro kredi uygulamalarının nasıl faydalar getirdiği ve yoksulluğun ortadan kaldırılması hedefinde ne derece etkili olabilecekleri, kadınların gelişme sürecinin eşit bileşenleri olması açısından önemli bir tartışma konusudur. Üçüncü ayrımdaysa, bireylerin ve/veya toplulukların, hükümetler, büyük şirketler, uluslararası kuruluşlar ve diğer büyük aktörlerden bağımsız olarak, kendi birikim ve deneyimleri ışığında geliştirdiği üretim ve tüketim pratikleri değerlendirilecektir. Bir bakıma bunlar, gelişmenin bir süreç olarak tarif edildiği ve bireyler ve halkların, yalnızca pasif bir konumda sonuçlardan yararlanan olmayıp, aynı zamanda sürece karar alıcı ve uygulayıcı bir pozisyondan katılımının öngörüldüğü gelişme hakkının ruhuna en yakın düşen pratikler olmaktadır. Bu pratiklerin özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha çok geleneksel kültürlerden ilham aldığı, gelişmiş ya da gelişme sürecinde belirli bir mesafe katetmiş ülkelerdeyse, post-endüstriyel toplumlarda sıklıkla gözlenen, doğal olana dönük özlem ve istekten beslendiği söylenebilir. İlham kaynakları farklı olabilse de, her iki kategoride yer alan bu pratiklerin tarım alanında daha belirgin olmak ve kolektif ve dayanışmacı ruhu öne çıkarmak gibi belirgin ortaklıkları bulunmaktadır. Gelişme hakkı açısından özellikle bu ikinci unsurun önemi teslim edilmeli, bununla birlikte yeni bir sürdürülebilir modele ne ölçüde katkı sunabilecekleri, bu bölümdeki diğer uygulama örneklerinde olduğu gibi, tartışılmalıdır.

Bu araştırmada ele alınacak olan ve ilk bakışta aralarında gözle görülür mesafeler bulunan konuların, belirli bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi zorlu olduğu kadar, insanlığın geleceği açısından gereklidir. Bu araştırma, yoksulluk, çevre sorunları, iklim değişikliği, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi köklü tarihsel nedenlere dayanan sorunların, sadece uluslararası platformlardaki çabalar ve kurumsal çerçevelerle çözülebileceğini iddia etmemektedir. Buna karşın araştırmanın yazarı, bu çabaların ve özellikle 2030 Ajandası'nın kabul edilmiş olmasının önemli bir başlangıç noktası olduğu düşüncesini taşımakta, ayrıca yoksulluğun azaltılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinde ilerlemeler sağlanması gibi konularda, iklim krizi istisnasını unutmadan, insanlığın tarihsel olarak belirli bir aşamayı geçmiş olduğunu da hatırlatmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Gelişme Hakkı: Tarihsel Süreç, Teorik Yaklaşımlar ve Normatif Kaynaklar

GELİŞME Mİ, KALKINMA MI?

İngilizcede “development” olarak adlandırılan ve birçok kullanım alanı olan bu kavram Türkçede, gelişme ya da kalkınma sözcükleriyle ifade edilmektedir. İlk bakışta kavramın ekonomi alanındaki kullanımında kalkınma, bireyleri daha doğrudan ilgilendiren alanlardaki kullanımında gelişme sözcüğünün tercih edildiği düşünülebilir. Bu terimler için TDK sözlüğünde verilen karşılıklar da anlam açısından oldukça yakın olmakla birlikte, *kalkınmak* karşılığındaki açıklamalarda ekonomik boyut biraz daha öne çıkarırken, *gelişmek* karşılığındaki açıklamalar, daha genel bir ilerleme sürecini ima etmektedir.¹ Güncel kullanımda da, ekonomik kalkınmanın bireylerin yaşamına nasıl yansıtıldığını ölçmek için geliştirilmiş olan “human development index”, Türkçede insani gelişme endeksi olarak kullanılırken, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) Türkiye Ofisi, BM’nin 2015 yılında ilan ettiği 2030 Ajandası “Sustainable Development Goals”² için, Sürdü-

- 1 Gelişmek sözcüğünün birinci anlamı, biyolojik gelişmeyi tarif ederken ikinci anlamı şöyle verilmektedir: “İlerlemek, olgunlaşmak, genişlemek, inkişaf etmek”, Kalkınmak: “1. Durumunu düzeltmek, aşamalı biçimde gelişmek, ilerlemek. 2. Zenginleşmek”. TDK Güncel Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr
- 2 Hedefler farklı isimlerle anılmaktadır. Başlangıçta Sürdürülebilir Gelişme Hedefleri ya da 2030 Ajandası kullanılırken, son zamanlarda Küresel Hedefler adlandırması da yaygınlaşmaya başlamıştır ve bunda, hedeflerin uygulanması için küresel yönetime duyulan ihtiyacın ima edildiği düşünülebilir. Bu çalışmada özgün isimlendirme ve Türkçe kısaltması olarak SGH ile 2030 Ajandası terimleri tercih edilmektedir.

rülebilir Kalkınma Hedefleri³ çevirisini uygun görmüştür. Bununla birlikte yine BMKP Türkiye Ofisi ve başkaları tarafından, daha zengin ülkeler ve bunların ekonomileri için “gelişmiş” ve diğerleri için “gelişmekte olan” ya da “en az gelişmiş” nitelemelerinin yaygın biçimde kullanılıyor olması, bu ilk bakışta edinilen izlenimle uyumlu değildir ve istisnalar olmakla birlikte, gelişme sözcüğünün kalkınmaya tercih edilmekte olduğunu göstermektedir.⁴ Ayrıca, 1986 Bildirisi’nin TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu tarafından yayımlanan çevirisinde de, gelişme terimi tercih edilmiştir ve gelişme hakkı üzerine yapılan çalışmalarda da, bu tercihin yapıldığı görülmektedir.⁵

Bu noktada, insan hakkı olarak ifade edilirken gelişme, 2030 hedeflerinden bahsedilirken kalkınma terimlerinin kullanılmasının, bir anlam karmaşası yaratmasına neden olabileceğine dikkat edilmelidir. Bir ekonomik ve sosyal olgu olarak gelişme/kalkınma ile bireyler ve halklar için tanınmış bir hak olarak gelişme/kalkınmanın konusu aynı olmaktadır. Hangi terim tercih edilirse edilsin, bu tercihin her iki alanda da korunması yararlıdır.

Bu tercih yapılırken, terimin batı dillerindeki anlamı üzerinde de durulabilir. İngilizce ve Fransızcadaki *development* ve *développement* sözcükleri, aynı anlamı vermekte olup, kelimenin kökeni Merriam-Webster Sözlüğüne göre, eski Fransızcadaki *desvoluper* fiilinden gelmektedir. Bu terimin günümüz İngilizcesindeki karşılığı da, açma, açığa çıkarma anlamlarında *to unfold* ya da *to unwrap* olarak verilmektedir. Aynı kökten türeyen bir başka sözcük de, *to envelop* olup, bir şeyin üzerini tamamıyla kapatma, örtme anlamını taşımakta, aynı zamanda isim haliyle *envelope* da, mektup ve diğer belgelerin içine konulduğu zarf olmaktadır.⁶ Dolayısıyla olumsuzluk anlamı getiren “de-” önekiyle *to develop*, bir şeyin üzerinin örtülmesi ya da kapatılmasının zıt anlamı olarak, bir şeyin açığa çıkarılması, açılması anlamındadır.⁷ Ne gelişmenin, ne de kalkınmanın “development” teriminin bu detaylı açıklamasını doğrudan karşılaştıran bir anlam taşıdığı iddia edilebilir. Yine de gelişmek teri-

3 Son olarak BMKP Türkiye’nin, “hedefler” yerine “amaçlar” ifadesini tercih etmeye başladığı söylenmelidir.

4 UNDP’nin Türkçedeki yerleşmiş hatta kurumsallaşmış karşılığının Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı olduğu düşünüldüğünde, bu uyumsuzluk doğal karşılanmalıdır.

5 “Gelişme Hakkına Dair Bildiri”. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/698b5--Gelisime-Hakkina-Dair-Bildiri.pdf> (erişim tarihi: 30.05.2020).

6 Merriam-Webster, “To develop”, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/develop> (erişim tarihi: 18.12.2020).

7 Güncel İngilizcede “to develop” fiili, analog olarak çekilen bir fotoğraf filminin negatif halinden pozitive çevrilmesi için, “to develop a film” kalıbının kullanımında olduğu gibi ,orijinal anlamına yakın biçimde bazı eylemler için kullanılmaktadır.

minin, var olan bir şeyin kapasitesinin genişlemesi, açığa çıkmasını ifade etmesi ve konunun insan hakkı boyutunun bu terimle ifade edilmesi nedenlerinden ötürü, bu çalışmada başta gelişme hakkı ve sürdürülebilir gelişme hedefleri olmak üzere, bu terim kalkınmaya tercih edilmiştir.

GELİŞME HAKKI BİLDİRİSİ'NİN DOĞDUĞU TARİHSEL KONJONKTÜR

Tarih boyunca insan hakları, genellikle belirli ülkelerde yaşanan toplumsal gelişmelerin sonucunda yasal tanınırlığa kavuşmuş, sonrasında bu tanınma diğer ülkelere doğru yaygınlaşmış ve nihayet uluslararası düzeyde koruma altına alınmıştır. Çok genel olarak ifade edilecek olursa, 1789 Devrimi medeni ve siyasi birinci kuşak hakların, 19. yüzyılda yaygınlaşan ve 20. yüzyıla da taşan işçi hareketleri ve 1917 Devrimi ise, ekonomik ve sosyal ikinci kuşak hakların yolunu açmıştır.⁸ Gelişme hakkı bu sürecin başında yer almaktadır ve daha ilginç, burada süreç diğer yönden işlemektedir. Gelişmenin bireysel ve kolektif bir insan hakkı olarak ifade edilmesi ve tartışılması, uluslararası platformlarda başlayan ve halen devam eden bir süreçtir.

Bu tespiti yapmakla birlikte, gelişme hakkının da toplumsal zemininin bulunduğunu ancak bunun daha ziyade, ulusların kaderlerini tayin hakkı ya da terimin Türkçe literatürde de yerleşmiş evrensel kullanımıyla, self-determinasyon ve genel olarak kolektif, dayanışmacı haklar dolayımıyla olduğu belirtilmelidir. Bu zeminde, sömürgecilikten çıkış sürecindeki bağımsızlık hareketleri bulunmaktadır ve bu hareketlerin etkisi, self-determinasyon hakkının tanınması ve hatta BM sisteminin temel ilkeleri arasına yazılmasını kolaylaştırmıştır. 1966 yılında yürürlüğe giren Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, uluslararası bağlayıcılığı olan bir insan hakları sözleşmesinin hazırlanması yönündeki uzun yıllar süren çabaların sonucunda gerçekleşirken, her iki sözleşmenin ortak maddelerde kendi kaderini tayin hakkını tanıması, kolektif hakların gelişiminde önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

⁸ İnsan haklarının tarihsel gelişimine ilişkin sıklıkla kullanılan bu çözümleme, genel hatlarıyla doğru ve kapsayıcı olmakla birlikte, her iki kuşakta yer alan hakların ilerleyişinin birbirlerinden kesin hatlarla ayrılmadığı da hatırlanmalıdır. 1789 Fransız Devrimi'nin üç temel sloganından eşitliğin, kısmen ekonomik eşitliği de içermesi ya da işçi hareketlerinin genel oy hakkının tanınmasındaki etkisi not edilebilecek örneklerdir.

İkiz sözleşmelerin kabul edildiği 1960'lı yıllar aynı zamanda, 20. yüzyılda ivme kazanan de-kolonizasyon sürecinin büyük ölçüde tamamlandığı ve BM üye sayısının hatırı sayılır miktarda arttığı bir dönemdir. Ülkelerindeki ekonomik kaynaklar üzerinde egemenliklerini oluşturmak isteyen bu yeni devletler ve diğer gelişmekte olan ülkeler, özellikle BM'nin platformlarını etkin biçimde kullanarak, uluslararası ekonomik düzenin işleyişine müdahil olmaya çalışmışlardır. Buna karşın, iki savaş arası dönemin tüm dünyayı etkileyen politik ve ekonomik kriz ortamının yeniden oluşmaması amacıyla BM sisteminin ekonomideki asli tamamlayıcısı olarak tasarlanan Bretton Woods kuruluşlarında, kayda değer bir etkide bulunamamışlardır. Bunka-ki başlıca etken, ironik biçimde iki savaş arası dönemdeki ticari kısıtlayıcı politikalarıyla krizi derinleştiren ülkelerden ABD ve Birleşik Krallık'ın⁹, bir daha böyle bir krizin yaşanmaması amacıyla faaliyet yürütecek olan Dünya Bankası ve IMF'nin kuruluş sürecindeki konferanslar ve diğer platformlarda fiilen tek karar verici pozisyonunda bulunmalarındır.¹⁰ Savaş sonrasında özellikle ABD'nin uzak ara en zengin ülke haline gelmiş olması da, belirleyiciliğini artıran bir etken olmuştur.¹¹ Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler çıkarlarını ve beklentilerini, uluslararası ekonomik işleyişte asıl belirleyici kuruluşlar olan DB ve IMF içerisinde ileri sürmekte zorlandıkları ölçüde, BM'nin tartışma zemini ve aleniyet anlamında etkili ancak dönüştürücülük açısından zayıf politik forumlarına yönelmişlerdir. İstisnai olarak, petrol ihracatçısı ülkelerin örgütü OPEC'in uluslararası ekonomide etkinliğini artırması, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş pazarlık gücüne kısa bir dönem için de olsa yükseltmiştir.¹² Ancak bu dönemin kısa sürmüş olması bir yana, petrol ihracatçısı olmayan gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kapasitelerine belirgin bir etkide bulunmadığı da söylenmelidir.

9 Yazar, 1929 Depresyonu'nu da içine alan bu dönemde ABD ve BK'nin, hem yeni gümrük vergisi yasalarıyla, hem de diğer sınırlamalarla, misilleme politikalarını tetiklediğine dikkat çekmektedir. Madsen, Jakob B. "Trade Barriers and the Collapse of World Trade during the Great Depression", *Southern Economic Journal*, Cilt. 67, No. 4, Nisan, 2001, s. 853 ve s. 859.

10 1947 yılında ABD ve BK'nin, aslan payı ilkinde olmak üzere her iki kuruluşdaki oy potansiyeli %50, 11 gelişmiş ülkenin toplam oy potansiyeli de %70 olarak ölçülmüştür. Ayrıntılı veriler için bkz. Zabcı, Filiz. *Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler*, İstanbul: Yordam, 2017, s.31 vd.

11 ABD, 2. Dünya Savaşı'ndan zenginleşerek çıkan tek büyük güç olmuştur. İki veri yeterince açıklayıcıdır; ABD, savaşın sonunda dünya altın rezervlerinin 2/3'ünden fazlasına sahip olmuştu ve imalat sanayisi üretiminin yarısından fazlası, bu ülkede gerçekleşmekteydi. Kennedy, Paul. *The Rise and Fall of the Great Powers*, New York: Random House, 1987, s. 358.

12 Şenses, Fikret. *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İstanbul: İletişim, 2006, s.48.